

SZOKOLAY KATALIN

A lengyel szanációs diktatúra néhány vonásáról (1926—1935)

A lengyel marxista történetírás mind a mai napig adós olyan történelmi feldolgozással, amely kielégítően jellemzi a lengyel „piłsudskista” rendszer geneziséét, jellegét, bel- és külpolitikáját. Az erről a történelmi időszakról megjelent munkák, cikkek, tanulmányok, visszaemlékezések a korszak történetének csak egy-egy oldalát, részlet-problémáját taglalják. Alapiradalomként Lengyelország két világháború közötti történetéhez még ma is a kortárs, a szocialista történész Adam Próchnik¹ 1933-ban írt és 1957-ben újra megjelent, a maga idejében nagy vitát kiváltó „Pierwsze piętnastolecie Polski Niepodległej” (A független Lengyelország első tizenöt éve. Warszawa, Książka i Wiedza 1957) című, rendkívül érdekes, színes, de sok tekintetben hiányos és egyoldalú munkája szolgál. Az a néhány monográfia amely ebben a témakörben az 50-es évek elején született s egyike-másika nálunk is ismert, a helyes marxista—leninista történelemszemlélet, az elmélyült tudományos kutatás alapján alapos korrekciókra szorul.

Igen érdekes adatokat szolgáltat a korszak történetéhez Władysław Pobóg-Malinowski emigráns történész 1956-ban, Londonban megjelent három kötetes munkája „Najnowsza historia polityczna Polski 1864—1945” (Lengyelország legújabbkori története. 1864—1945. London. 1956). Ez a nem egy kérdésben leplezetlenül tendenciózus, idealista történelemszemléletű, hamis módszertani alapokról kiinduló munka rendkívüli részletességével és anyaggazdagságával bizonyos mértékig pótolja azokat a hiányokat, amelyek a korszak politikai történetének feldolgozása terén találhatók.

Az utóbbi évek kutatásának az eredményei már mutatkoznak Lengyelország két világháború közötti története területén is. 1959-ben hagyta el a nyomdát az ismert lengyel párttörténész, Józef Kowalski „Zarys historii polskiego ruchu robotniczego w latach 1918—1939” (A lengyel munkásmozgalom történetének vázlata az 1918—1939-es években. ZHP Warszawa, Książka i Wiedza. 1959) című összefoglaló munkájának első kötete, amely a lengyel szanációs rendszer létrejöttéről, első éveiről — 1928-ig bezárólag — nyújt képet. A kötet 1962-ben újra kiadásra került bővített formában. Elgondolkoztató problémákat vet fel Tadeusz Reck „Pierwsze lata dyktatury Piłsudskiego 1926—1930” (Piłsudski diktatúrájának első évei 1926—1930. Warszawa. 1956) című munkája. A történelmi szaklapokban is több érdekes tanulmány jelent meg, amelyek közül különösen Janusz Żarnowski munkássága a kiemelkedő, akinék a „Przegląd Historyczny” és a „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z okresu 1914—1939” hasábjain megjelent tanulmányai értékes adatokat szolgáltatnak az 1935—1939-es évek társadalomtörténetéhez, különösen a szanációs kormányok osztálybázisának változásához.

Kedvezőbb a helyzet a korszak gazdaságtörténeti feldolgozása terén; ebből a témakörből több monográfia hagyta el a nyomdát az 1959—1961-es években. 1959-ben jelent meg Ryszard Gradowski tanulmánya „Polska 1918—1939. Niektóre zagadnienie kapitalizmu monopolistycznego” (Lengyelország 1918—1939. A monopolkapitalizmus néhány kérdése. Warszawa, Książka i Wiedza. 1959). 1960-ban a Książka i Wiedza kiadó gazdaságtörténeti sorozatot indított „Gospodarka Polski 1918—1939 (Lengyelország gazdasága 1918—1939) címmel. A sorozatból eddig két kötet jelent meg: *Zbigniew Landau, Jan Tomaszewski*: „Zarys historii gospodarczej Polski 1918—1939” (Lengyelország gazdaságtörténetének vázlata 1918—1939 között. Warszawa, Książka i Wiedza. 1960), valamint *Zb. Landau*: „Polski zagraniczne pożyczki państwowe 1918—1926” (Lengyel államkölcsönök 1918—1926 között. Warszawa, Książka i Wiedza. 1961).

¹ Adam Próchnik—Henryk Swoboda (1895—1942) baloldali szocialista, történész. A Lengyel Szocialista Párt tagja; a KLP-vel való egységfront híve.

A Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet az utóbbi években néhány igen értékes dokumentum-kötetet tett közzé. Elsősorban ennek köszönhető, hogy fokozatosan hozzáférhetővé válnak a kutatók számára a Kommunisták Lengyelországi Pártja történetének legfontosabb dokumentumai, valamint a lengyel kommunisták és haladó gondolkodók válogatott írásai, amelyek segítségével megismerhetjük a pártnak a szanációs diktatúráról alkotott véleményét. Ezek a dokumentumok rendkívüli forrásértékkel bírnak a lengyel fasizmus sajátosságai kutatásánál.

A lengyel fasizmus kérdéseinek egy része azonban még maguknak a szerzőknek a véleménye szerint sem tisztázott, s további kutatásokat igényel.

Az egyik ilyen vitatott kérdés volt az, hogy mikortól beszélhetünk Lengyelországban fasizmusról. Egyes lengyel történészek, így pl. Adam Próchnik is úgy vélték, hogy csak 1930-tól nevezhetjük fasizmusnak Piłsudski szanációs rendszerét. Ezek a nézetek még ma is élnek lengyel emigráns történész-körökben.

A lengyel marxista történetírás ma már többé-kevésbé egységesen állást foglal amellett, hogy 1926-ban Lengyelországban Piłsudski „fasiszta jellegű” fordulatot hajtott végre és 1926–1939 között, a 13 esztendő uralmon levő „szanációs” rendszer egyike volt Európa legreakciósbab rendszereinek.

Józef Kowalski „Zarys historii polskiego ruchu robotniczego 1918–1939” című könyve, második 1962-es kiadásában a következőket írja: „A Piłsudski által 1926 májusában végrehajtott államcsíny a burzsoá Lengyelország politikai életének történetében az egyik legfontosabb ceruzát jelenti, mivel ezt a történetet két részre osztja: az első az 1918–1926 májusáig tartó időszak, azaz az igen korlátozott, nagyon viszonylagos burzsoá-demokrácia, a parlamenti kormányok” időszaka, „a májusi fordulat . . . a nagytőke és nagybirtok fasiszta jellegű diktatori kormányainak . . . kezdetét jelentette”.

A Landau, Tomaszewski által írt „Zarys historii gospodarzej Polski 1918–39” című munkában Piłsudski fellépésével és első intézkedésével kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Mindez a parlamenti formák által leplezett fasiszta diktatúra felé fordulást jelentette.”

A LEMP Központi Bizottságának a Kommunisták Lengyelországi Pártja 40. évfordulója alkalmából közzétett tézisei megállapítják: „A szanációs diktatúra, amely 1926 májusában Piłsudski puccsa következtében jött létre, fokozta a kapitalisták és földbirtokosok támadását a dolgozó tömegek ellen, növelte a támadásokat a demokratikus jogok és szociális vívmányok ellen, megfosztotta a többi politikai pártot az állam politikájára gyakorolt eddigi befolyásuktól, degradálta a sejm jelentőségét, kiélezte a terrort a Kommunisták Lengyelországi Pártja és a vele szövetséges szervezetek ellen, a hitleri példa nyomán koncentrációs tábort létesített Bereza Kartuskan, véres erőszakot alkalmazott a munkássággal és parasztsággal szemben, de a liberális ellenzék képviselői ellen is a megtorlás és terror módszereit alkalmazta. A márciusi (1921-es) burzsoá-demokratikus alkotmányt 1935-ben fasiszta típusú alkotmánnyal cserélte fel.”²

Az 1926-os fordulat értékeléséhez szorosan kapcsolódik két másik probléma: a fasizmus 1926 előtti megjelenési formái Lengyelországban és a piłsudskizmus, a piłsudskista tábor osztálytartalma, areculata 1926-ot megelőzően.

A piłsudskista puccs 1926-ban egy korlátozott burzsoá-demokratikus rendszert döntött meg és cserélt fel fasiszta diktatúrával. Erre a rendszerre, mint ahogy a lengyel belpolitikai élet egészére 1918-tól, a lengyel állam újjáéledésétől kezdve, az az ellentmondás volt a jellemző, ami a dolgozó tömegeknek a demokratikus, szociális vívmányokért vívott harca és a lengyel burzsoá-földesúri kormányoknak ezek korlátozására irányuló törekvései között fennállt.

Ez az ellentmondás különösen akkor éleződött ki, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a lengyel burzsoá-földesúri kormányok képtelenek kihasználni a függetlenség nyújtotta lehetőségeket, képtelenek az ország gazdasági és belpolitikai konszolidálására. Ehhez hozzájárult a lengyel burzsoázia két szárnya — az ún. endecja (nemzeti demokrata párt) és a piłsudskizmus — harca a hatalomért. Mindez már a 20-as évek elején válságos helyzetet teremtett az országban.

Az uralmon levő nemzeti-demokrata párt szélsőjobboldali szárnya már 1922-ben fasiszta diktatúra bevezetésével vélte megoldani a lengyel burzsoá állam belső válságát. Különösen az 1922-es elnökválasztásokon próbáltak meg erős támadást intézni a kormány ellen, s amikor ez nem sikerült, szélsőjobboldali terroristák meggyilkolták Narutowicz köztársasági elnököt. Ugyanebben az évben „Pogotowia Patriotów Polskich”

² W 40. rocznice powstanie Komunistycznej Partii Polskiej. Tezy Komitetu Centralnego PZPR. Nowe drog 1958. 12. sz. 48. l.

(Lengyel Hazafiak Készültsége) néven olasz mintára fasiszta szervezet alakult Lengyelországban.

A lengyel burzsoázia ekkor még nem támogatta határozottan a fasiszta erőknek ezeket a törekvéseit. Végso soron a kormány az 1922–1923-as években felszámolta azokat.

1923 után azonban maguk a burzsoá kormányok nyúltak fokozottan a politikai reakció fegyveréhez. 1922-ben a Chjeno-Piast — keresztényszocialista, nemzeti demokrata, kulákpárti — reakciós kormánykoalíció vette át a hatalmat Lengyelországban. Pilsudski 1923-tól kivált a kormányból. Miután az egymást követő Chjeno-Piast kormányoknak nem sikerült az 1923–24-es évekre, a többi kapitalista országhoz hasonlóan, stabilizálnia az ország gazdasági életét, a dolgozó tömegek jogainak, demokratikus vívmányainak fokozott megnyírbalása, a terror és a terheknek a dolgozó tömegekre való áthárítása útján igyekeztek kilábolni a válságból. A kormány sorozatos szélsőséges reakciós intézkedéseket hozott, amelyeknek kettős céljuk volt: a tömegek fékmentartása és az ország gazdasági stabilitásának megteremtése. A börtönök megteltek a forradalmi munkásokkal. A nemzetiségek fokozódó ellenállásának leverésére 1924-ben „Korpus Ochrony Pogranicznicze” (Határmenti Védelmi Egység) néven különleges feladattal megbízott katonai egységet hoztak létre. A lengyel fináncióke képviselőinek követelésére több iparágban felemelték a munkaidőt. Észak-Szilézia bánya- és kohóiparában 1924-ben általánosan bevezették a 10 órás munkanapot. Általános támadást indítottak a munkabérek ellen.

Grabski lengyel miniszterelnök 1924-ben megkísérelte hazai erővel, a nagyvagyonyok megadóztatása útján véget vetni az inflációnak és állandó valuta-devalvációnak, és így megteremteni a szilárd új valutát. Ezek a kísérletek azonban zátonyra futottak, részben a kedvezőtlen nemzetközi helyzet, pl. a német–lengyel vámháború következtében, de jelentősen hozzájárult a vereséghez a lengyel finánciókének a nyílt ellenállása is, amivel a kormány intézkedéseit fogadta, és az a leplezetlen törekvése, hogy a stabilizáció terheit a dolgozó tömegekre hárítsa, és a kormányt a „kemény kéz” politikájának bevezetése irányában befolyásolja. Rendkívül kiéleződtek a burzsoázia táborán belüli ellentétek. Egymást követték a legkülönbözőbb jobboldali pártok akciói az 1921. évi alkotmány ellen; követelték a kormányt, a köztársasági elnök jogkörének jelentős kiszélesítését, a választási korhatár csökkentését, a szociális és társadalomvédelmi törvények korlátozását. Megkísérelték egy koalíciós, a Lengyel Szocialista Párt részvételével alakult, kormány létrehozásával kikeveredni a válságból, azonban ez a kormány igen rövid életűnek bizonyult, és utána újból „Chjeno-Piast” kormány alakult Witos-sal az élen. Az 1926. május 10-én kormánya lépő Witos a „Nowy Kurier Polski” hasábjain meghirdette az „erős kéz kormányát”, amit az egész haladó lengyel közvélemény nagy felháborodással fogadott.

A fasiszta tendenciák tehát, mint mozgalom 1922–23-ban, majd mint a burzsoá kormányoknak hatalmuk megszilárdítására irányuló — sőt, bizonyos mértékig a lengyel finánciókének a kormánnyal szemben is képviselt — törekvései, már 1926-ot megelőzően is megtalálhatók a lengyel politikai életben.

A lengyel történettudomány abban a kérdésben még nem mondta ki a végső szót, hogy ezeket a reakciós intézkedéseket mennyiben tekinthetjük fasiszta jellegűeknek. Tadeusz Reck „Pierwsze lata dyktatury Pilsudskiego 1926–1930” című munkájában, valamint egyik ezt megelőző tanulmányában³ hangsúlyozza, hogy az uralmon levő kereszténydemokrata és nemzeti-demokrata pártok politikájában kifejezett fasiszta tendenciák érvényesültek. Hasonló álláspontot képviselnek a LEMP KB-nek a Kommunisták Lengyelországi Pártja 40. évfordulója alkalmából közzétett tézisei is.

Ezt az álláspontot foglalta el egyébként Adam Próchnik is fent idézett munkájában. Julian Brun, kiváló kommunista író, az 1930-as évek végén francia emigrációban írott cikkében a pilsudskizmus és az endecja közötti harcot a „fasiszmus két szárnya közötti küzdelem”-ként fogta fel.⁴ Ezek a kérdések azonban még további kutatásokra szorulnak.

Sokkal bonyolultabb a másik kérdés, az 1926 előtti „pilsudskizmus” arculata. A „Przegląd Historyczny” 1957. XLVIII. k. l. számában Jerzy Holzer, Tadeusz Reck két fentebb idézett tanulmányáról írott ismertetésében néhány nagyon érdekes, bár bizonyos mértékig vitatható problémát vet fel az 1926-ot megelőző osztályerőviszonyokról, s így a pilsudskista tábor arculatáról is.

„1922–1926 között — írja a cikkírő — a burzsoázia és a földbirtokosság fő vonalát a »Chjeno-Piast« tábor képviselte. Helytelen lenne a »Chjeno-Piastot« egészében azono-

³ „Chjeno-Piast 1922—1926 r. Swietle obrad Sejmu i Senatu”. A Chjeno Piast 1922—1926-ban. A sejm és szenátus üléseinek tükrében. Warszawa, 1955.

⁴ Julian Brun: Pisma Wybrane. Válogatott írások. Warszawa. Książka i Wiedza, 1955, 227. l.

sítani a fasiszmussal, helyesen állapítja azonban meg Reck, hogy az endecján és chadecján (keresztónyszocialisták) belül növekedtek ebben az időben a legerősebben a fasiszta tendenciák . . .”

„Az ellentábor alapvető politikai erői a Lengyel Szocialista Párt és a Wyzwolenia (parasztpárt, mely középparaszti, kiszagda rétegeket képviselt) voltak. Mellettük csak néhány tömegbefolyás nélküli csoportoska, katonai klikk és konkrét politikai programmal nem rendelkező légionista szervezet, »Strelec« stb. létezett. Ezt az egész táborot gyakran nevezték röviden csak pilsudskista tábornak.”

A cikkíró véleménye szerint 1922–1926 között a pilsudskista tábor egyértelműen a demokrácia védelmében kötelezte el magát. Maga Pilsudski hallgatott, nevét nem kötötte le semmilyen program mellett. Az ultra-militarista szervezetek tevékenységének kiszélesedése ugyan arra mutat, hogy éveken át tudatosan készítette elő a puccsot. De fasiszta, pilsudskista politikai program ezekben az években nem volt. A Lengyel Szocialista Párthoz és a Wyzwoleniához nem tartozó pilsudskisták is lényegében a demokrácia álláspontjáról helyezkedtek szembe az endecjával.

Sőt — a cikkíró véleménye szerint —, a „Chjeno-Piast” és a pilsudskista tábor közötti harcot 1922–1926 között mint a fasiszta és demokratikus tendenciák közötti harcot kell értékelni, mivel Pilsudski táborának alapvető erői a Lengyel Szocialista Párt és a Wyzwolenia voltak, függetlenül az általuk terjesztett Pilsudski-kultusztól. Ez a kultusz a cikkíró szerint a soraikba beépült ügynökségek, a politikai vakság és demagógia következménye.

Bár a cikkíró nem elemzi, hogy mit ért a „demokrácia” álláspontján, az elmondottakból világosan következik, hogy nem helyes Pilsudskit, a pilsudskizmust és az 1926 előtti pilsudskista tábor fogalmát azonosítani.

A pilsudskista táborhoz tartoztak mindazok a reformista, nacionalista, munkás- és kispolgári tömegek, beleértve pártjaikat, a Lengyel Szocialista Pártot és a parasztpártokat, amelyek a lengyel burzsoá kormányok politikájából kiábrándulva, keresték a megoldást demokratikus szabadságjogaik védelmére, és ehhez Pilsudski nevét írták zászlajukra.

Pilsudski személyét már az első világháború idején különleges nimbusz vette körül. A „függetlenségi” harcost, a „demokratát”, a „haza megmentőjét”, a „korrupció elleni harcost” látták benne. Ezek az illúziók fokozódtak, mivel 1923-ban kivált a kormányból, tehát nem vállalt szerepet a lengyel politikai életben abban az időszakban, amikor Lengyelország belső válsága éleződni kezdett. Így a néptömegek szemében mint a „demokratikus”, „független” Lengyelország megteremtője élt, akit 1926-ban úgy üdvözöltek, mint a veszélybe került lengyel „demokrácia” védelmezőjét.

Hogy a lengyel „demokratikus” pártok mennyire félreértették Pilsudski célját, törekvéseit, mutatja, hogy a Lengyel Szocialista Párt, a Lengyel Néppárt, a Wyzwolenia — a parlamenti baloldali pártjai — 1926 elején azzal a javaslattal fordultak Pilsudskinhoz, hogy vegye kezébe a hatalmat⁵. Amikor pedig sor került Pilsudski támadására, messzeemenően támogatták azt.

A lengyel „demokratikus” pártok nem ismerték fel, hogy Pilsudski lényegében a burzsoázia egyik szélsőjobboldali nacionalista csoportját képviseli, és képviselte már az első világháború idején is. Hívei — különböző „baloldali” szervezetekbe beépült „pilsudskisták” — állandóan táplálták a személye körül kialakult kultuszt. Katonai káderei, ún. „lövészei” ugyanakkor a lengyel közigazgatásban és a hadsereg legkülönbözőbb posztjain felelős állásokat töltöttek be és szívósan készítették elő a hatalom átvételét. Az utolsó „Chjeno—Piast”-kormány hadügyminisztere is Pilsudski embere volt, aki segítette a támadás katonai előkészítését. Pilsudski kormányból való kiválása után megtartott tiszteletbeli funkcióját arra használta fel, hogy utazgatott az ország egész területén, szervezte híveit. A pilsudskista tábor valósággal behálózta az országot, a burzsoá-földesúri köröktől kezdve a baloldali pártokig. Bizonyos szűkebb burzsoá-földesúri körök már 1926 januárjában ismerték a hatalom megragadására irányuló előkészületeit. Sőt, Pilsudski már 1924-ben nyíltan hangoztatta, hogy Lengyelország belső válságát úgy véli megoldani, ha az „militarista” állammá válik.⁶

Pilsudski 1926-ban a lengyel tömegeknek a Witos-kormány és gyűlöletes programja elleni mélyes felháborodását, valamint a saját személye iránti illúziót használta fel a hatalom megragadására.

1926. május 12-én Pilsudski lövészei élén Varsó ellen vonult, háromnapos fegyveres harcban, amelynek 400 halottja és 1500 sebesültje volt, megdöntötte a Witos-kormányt és lemondásra kényszerítette a köztársasági elnököt.

⁵ Kowalski : i. m. 285. l.

⁶ Kowalski : i. m. 214, 286. l.

Pilsudski fellépését a varsói munkás- és kispolgári tömegek támogatták. A baloldali pártok nyilatkozataikban a legmesszebbmenő egyetértésükről biztosították Pilsudskit. A Lengyel Szocialista Párt Végrehajtó Bizottsága május 14-re általános sztrájkot hirdetett az egész ország területére. A vasutas szakszervezet már ezt megelőzően, május 13-án sztrájkba lépett, hogy megakadályozza a Witos-kormányhoz hű katonai csapatok Varsóba szállítását. Sőt, Pobóg-Malinowski leírása szerint, a Lengyel Szocialista Párt vezetői fel is ajánlották Pilsudskinak, hogy munkásosztagokat fegyvereznek fel támogatására, amit ő azzal hárított el — a könyv szavai szerint —, hogy „nem biztos, hogy ezek a munkások az ő parancsára abbahagynák a lövést”.⁷ A „Chjeno — Piast”-kormány reakciós politikája következtében tájékozódó képességüket veszített lengyel demokratikus erők eszközévé váltak egy fasiszta katonai klikk hatalmi törekvéseinek.

A helyzet rendkívül bonyolult voltára mutat az is, hogy a Kommunisták Lengyelországi Pártja sem ismerte fel az adott pillanatban a puccs jellegét, és Pilsudski támogatására szólította fel a munkásokat. Csatlakozott a május 14-re hirdetett általános sztrájkhoz, annak hangsúlyozásával, hogy a faszizmus elleni harcban nem szabad felúton megállni. Követelte pl. a munkásság és parasztság felfegyverzését, a politikai foglyok szabadon bocsátását, a vagyonadó bevezetését, a kártérítés nélküli földosztást, szabadságot az elnyomott nemzetek részére. Pilsudski 1926-ban szinte a lengyel demokrácia vállán került uralomra.

A májusi fordulat napjaiban a lengyel demokrácia erői, beleértve a kommunista pártot is, félreismerték a lengyelországi helyzetet, a burzsoázia egyik csoportja elleni harcban, politikai vakságuk, téjázokozatlanságuk következtében akaratlanul is a burzsoázia másik, a fasiszta diktatúrára törekvő csoportját támogatták. „Valójában a pilsudskizmus az adott időszakban a burzsoáziának és földbirtokosságnak azt a szárnyát képviselte, amelyik Lengyelországban a fasiszta diktatúra bevezetésére törekedett.”⁸

Nem kellően kidolgozottak még a májusi fordulat nemzetközi vonatkozásai. Az kétségtelen, hogy Pilsudskinak ez a lépése megfelelt az amerikai—angol imperialista hatalmak azon törekvésének, hogy a német imperializmus újjáélesztésével Kelet-Európában szilárd szovjetellenes blokkot hozzanak létre, amely bizonyos mértékig a francia hegemoniát is korlátozza ezen a területen. Különösen az európai politikában abban az időben olyan nagy szerepet játszó Anglia volt érdekelve Pilsudski törekvéseinek sikerében, akinek ismert szovjetellenessége és hajlandósága a Németországgal való együttműködésre, Kelet-Európában az angol—amerikai politikai törekvések sikeréhez szolgált biztosítékkal. Igen érdekesen ír ezekről a kérdésekről Zbigniew Landau „Przewrót majowy w raportach Poselstwa RP w Londynie” című cikkében (A májusi fordulat a Lengyel Köztársaság londoni követségének jelentései tükrében. Kwartalnik Historyczny. 1959. 1. sz.); többek között idézi Skirmunt, londoni lengyel követ május 20-i jelentését arról, hogy az angolok előre látták Pilsudski visszatérését az aktív politikai életbe és ez megfelelt a kívánásuknak.

A pilsudskista-fordulat osztálytartalma elég hamar nyilvánvalóvá vált. Május 15-én megalakult az új kormány Kazimierz Bartel prof. vezetésével. Az új köztársasági elnök Ignacy Mościcki lett. Pilsudski a hadügyi tárcát tartotta meg magának. Az új kormányt Pilsudski jelszava után (Lengyelország szanálása — egészségessé tétele) — szanációs kormánynak nevezték el.⁹

Pilsudski még a katonai események közben felvette a kapcsolatot a fináncetöke és földbirtokosság képviselőivel. Kormányában a lengyel és külföldi fináncetöke három tekintélyes képviselője is helyet foglalt — a szaktárcák élén. A külügyi tárcát az angol pénzvilággal szoros kapcsolatot tartó Zaleski, a pénzügyit Cz. Klarner, az ipar-kereskedelmet H. Gliwicz nyerte el, mindketten a legnagyobb lengyel részvénytársaságok vezetőségeibe tartoztak. Soha ennek előtte lengyel kormányban a fináncetöke képviselői ilyen nagy számban nem vettek részt. Két konzervatív magnás is helyet foglalt a kormányban, az igazságügyi és földművelésügyi tárcák élén. A munkaügyi hivatalt a pilsudskista szocialista párti Moraczewskire bízták. Pilsudski egyébként, amikor szükség volt, átvette a miniszterelnöki széket, bár soha azt hosszú ideig nem tartotta meg, de valójában ő döntött a külügy, hadügy és a belügy legfontosabb kérdéseiben, amelyeket igyekezett kivonni a minisztertanács hatásköre alól.

Első intézkedéseként a Sejm-ben 1926. augusztus 2-án olyan alkotmány-módosítást erőszkolt ki, amely megnövelte a kormány hatáskörét, jogot adott a köztársasági elnöknek arra, hogy tetszése szerint feloszlathassa a parlamentet és törvényerejű rendeleteket adjon ki. Megtette tehát az első lépéseket a parlamentarizmus felszámolására.

⁷ Pobóg-Malinowski : i. m. 482. l.

⁸ LEMP KB tézisei. Nowe drogi 1958. 12. 40. l.

⁹ Landau—Tomaszewski : i. m. 100. l.

A 13 éves lengyel szanációs-fasizmus története több korszakra oszlik. A történelmi feldolgozások hiányában csak hozzávetőlegesen ismerjük a lengyel szanációs rendszer történetének belső periódizációját. Az első időszak, amely kb. 1929 tavaszáig, az ún. „ezredesek kormánya” megalakulásáig tartott, bizonyos gazdasági fellendülést hozott az országban. Ez a fellendülés csak részben függött össze a szanációs diktatúra létrejöttével (rövidesen Pilsudski uralomra kerülése után sikerült a lengyel kormánynak nagyobb amerikai bankkölcsönt kapnia), mert olyan tényezők is hozzájárultak a gazdasági javuláshoz, mint az angol bányászsztrájk, amelynek következtében nőtt a lengyel szén értéke a világpiacon. Mindenesetre a független Lengyelország fennállásának 8 éve alatt nem volt olyan ütemű a tőkeakkumuláció és nem alakult annyi belföldi és külföldi kartell Lengyelországban, mint ez alatt az utóbbi 3 esztendő alatt.¹⁰

A külpolitikában megerősödött az angol–amerikai irányvonal, amely megfelelt a lengyel fináncióke érdekének, belpolitikai téren további, bár egyenlőre burkolt lépések történtek a politikai élet fasiszálódása útján; fokozódott a terror a kommunista párt és a nemzetiségiek ellen, megszorították az orvtámadások a kormánynak kényelmetlen politikusokkal szemben; a parlament tiltakozása ellenére reakciós sajtótörvényt hajszoltak keresztül.

A lengyel fasizmus egyik sajátossága volt, hogy nem rendelkezett saját fasiszta párttal, Pilsudski emberei a legkülönbözőbb — elsősorban baloldali — pártokba épültek be. 1928-tól kezdve a lengyel szanációs rendszer megalkotói eltértek eddigi módszereiktől és hozzákezdtek egy saját fasiszta párt szervezéséhez. Az 1928-as választásokat megelőzően jött létre a különböző pilsudskista csoportokból a Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem (Pártonkívüli Blok a kormánnyal való együttműködésre).

A szanációs kormány politikája kivívta a lengyel pénzvilág elismerését. 1927 decemberében a „Lewiatan” (a bányá-, kereskedelem-, ipari-, pénztőkések központi szövetsége) vezetői, a lengyel fináncióke 180 képviselője, közös nyilatkozatban fejezték ki teljes megelégedésüket a kormány politikája iránt „a gazdasági körök és a kormány eredményes együttműködése formáit illetően”. Dicsérték a szanációs kormányt, amiért eredményesen terjeszti a „társadalmi szolidaritás” szellemét s az általa képviselt „erős hatalom az egész nemzetet a hierarchia érzésében neveli”.¹¹

1929 tavaszán Pilsudski radikálisabb eszközökhöz nyúlt. 1929 áprilisában olyan kormány alakult Lengyelországban, amely nyíltan parlamentellenes irányzatot képviselt. Jellegzetessége volt ennek a kormánynak, hogy a 14 miniszter közül 6 magasrangú katonatiszt volt. A közvélemény hamarosan elnevezte a kormányt az „ezredesek kormánynak”. A kormány megalakulása a „radikálisabb” katonatiszti csoport előretörését jelentette a pilsudskista táboron belül. Ez az irányzat megmutatkozott a kormány politikájában is. Míg ezt megelőzően a szanációs diktatúra elsősorban a kommunisták és a Kommunisták Lengyelországi Pártjával szövetséges szervezetek ellen folytatott nyílt harcot, most nyílt támadást intézett a parlament baloldali pártjai, a Lengyel Szocialista Párt, Wyzwolenia, a Lengyel Parasztpárt képviselői, valamint azok ellen a burzsoá képviselők ellen is, akik nem azonosították magukat a szanációs kormány politikájával. Támadását azzal kezdte, hogy 1929 elején felszámolta a munkásbetegségélyző önkormányzatát. Folytatta az állandó provokációkkal a parlamentarizmus és az alkotmányosság ellen, majd 1930 augusztusában feloszlatta a Sejmet és a szenátust.

A Pilsudski-fasizmus radikalizálódásához kétségtelenül hozzájárult a gazdasági válság, amely Lengyelországban igen nagy méreteket öltött és elhúzódott, valamint az a tény, hogy a néptömegek — és nyomásukra a baloldali pártok vezetői — kezdtek rádöbbenni 1926-os fatális tévedésükre.

A lengyel fasiszta diktatúra négyéves mérlege: a lengyel kommunisták és nemzeti-ségi politikusok ezreinek letartóztatása, kb. 80 burzsoá-demokrata, kispolgári képviselő elhurcolása, több száz esetben véres „pacifikáció” Lengyelország délkeleti, nemzeti-ségi területein, a legsötétebb visszaélések a választások alkalmával és más nyílt törvénytelen-ségek egész sora, állandó háborús uszítás a Szovjetunió és a szovjet kormány politikája ellen. Ez párosult az „osztályok feletti állam” és „osztályok feletti párt” fasiszta elméletének, demagógiájának terjesztésével.

1930-tól még nyíltabban lépett fel a pilsudskista tábor Lengyelország fasiszálására irányuló törekvéseivel és különösen az 1933-as év, Hitler uralomra jutása, a lengyel-német meg nem támadási szerződés stb. volt fontos határkö ezen a téren. Sorozatos fasiszta intézkedései közé tartozott többek között a polgári törvénykönyv felrúgása, iparági bizottságok, fasiszta üzembizottságok létrehozása. A hitlerizmus győzelme

¹⁰ Gradowski: I. m. 59—80. I. Landau—Tomaszewski: I. m. 108—109. I.

¹¹ Kowalski: I. m. 294. I.

bátorítólag hatott a pilsudskista tábor szélsőséges szárnyára, aminek hatása alatt Bereza Kartuskán koncentrációs tábort létesítettek, ahova a kommunistákon kívül a lengyel haladó gondolkodók és a fasiszmus terrorja ellen tiltakozók ezreit zárták. Hitler fellépése meggyorsította a szanációs kormányoknak az alkotmány átalakítására irányuló lépéseit, aminek eredményeképpen 1935-ben a régi polgári demokratikus alkotmányt felcserélték fasiszta alkotmánnyal. A hitleri szövetséggel a lengyel szanációs fasiszmus olyan politikai irányvonal aktív támogatójává vált, amely már nemcsak a Szovjetuniót, de az egész független Európa létét veszélyeztette.

Kowalski a következőképpen jellemzi a lengyel szanációs diktatúrát:

„A lengyel szanációs diktatúra a monopoltöke és földbirtokos oligarchia érdekképviselete, 1926-tól, létrejöttétől kezdve, koncentrált támadást intézett a munkás, paraszt és elnyomott nemzetiségek forradalmi mozgalmával szemben, valamint azok pártjai, elsősorban a Lengyelországi Kommunista Pártja ellen; az első pillanattól kezdve ténylegesen keresztülhúzta a Sejm addig betöltött szerepét, a parlamenti demokráciát, a márciusi alkotmányt, és minden eszközzel megpróbálta felszámolni a burzsoá-demokratikus rendszert, bár ez csak fokozatosan, szakaszonként, cikk-cakkos úton sikerült az osztály-erőviszonyok hatása következtében. Az uralmon levő pilsudskista klikk kifejezetten arra törekedett, hogy az ország politikai életét saját kezébe ragadja és saját monopóliumává tegye, a többi pártot elnyelje, vagy maga alá rendelje; kísérletek történtek sajátos államalkotó ideológia megteremtésére, a fasiszta »osztályszolidaritás« szellemében, azzal a jelszóval, hogy minden állampolgár érdekét, származzék az bármilyen társadalmi rétegből, alá kell vetni Lengyelország nemzeti, állítólagos osztályfeletti imperialista nagyhatalmi érdekének. Ennek az ideológiának a tengelyében jellegzetesen a fasiszta vezér — Pilsudski — kultusza állott, akit úgy állítottak be, mint valami emberfelettit, mint az egyetlen, aki elhivatott és képes dönteni a nemzet sorsáról és mint az egyedülit, aki Lengyelország számára biztosítani tudja a hatalmat, a felvirágzást és akinek diktátori »misszióját« akadályozza a Sejm, a többpártrendszer, az eddigi alkotmány, egyszóval a parlamenti demokratizmus; ezt az ideológiát a dühödtté vált antikommunizmus, az imperialista hódító étvágygal összefonódott agresszív szovjetellenes politika jellemezte, ami különösen akkor erősödött meg, amikor a pilsudskista tisztí klikk vált uralkodóvá a szanációs táboron belül és tört elő a közigazgatási apparátusban, és amikor az ellenzék és a széles tömegek ellenállásának leverésében fokozottan a katonai fasiszta módszerek lettek úrrá.”

A lengyel szanációs-fasiszmus azonban nem azonosítható sem az olasz, sem a spanyol, sem pedig a német fasiszmisszal. A lengyel szanációs diktatúra még az utolsó, legérettebb, legelőrehaladottabb szakaszában sem lépett fel tisztán és nem tudta teljesen megszüntetni a burzsoá demokrácia maradványait, így többek között a többpártrendszert, a nagyon korlátozott parlamentarizmust stb.

Az a tény, hogy a Pilsudski és a lengyel „demokrácia” aktív közreműködésével, a fasiszmussal szemben, a korrupció elleni harc, a demokrácia védelme jegyében került hatalomra, meghatározta bizonyos mértékig a lengyel fasiszmus kibontakozásának útját, gyengeségét, konspirált jellegét stb.

A lengyel fasiszmus egyik jellemvonása, hogy nem sikerült soha komolyabb tömegbázisra szert tennie, illetve tömegbázisa 1926 után évről-évre szűkült. Az 1926-os fordulatot és azt követő intézkedéseit az ún. parlamenti baloldal támogatása mellett vitte végbe, nyílt támadásai a parlamentarizmus ellen, a lengyel „demokrácia” soraiban is differenciálódást eredményeztek, a lengyel baloldali pártok legkövetkezetesebb erői rábördtek végzetes tévedésükre. „Amint a puccs társadalmi háttere nyilvánvalóvá vált, politikai átcsoportosulásnak kellett bekövetkeznie — olvassuk Próchnik munkájában. Az eddigi jobboldal átment a kormány táborába, és csak a törzskar maradt az ellenzékben. A baloldal, programjához híven, elszakított minden köteléket, amely a múltban a fordulat megteremtőjéhez kapcsolta és a veszélyeztetett parlamenti demokrácia védelmére kelt.”¹² Történtek ugyan kísérletek kormányhű fasiszta munkásszervezetek létrehozására, így pl. Moraczewski kivált a Lengyel Szocialista Pártból és létrehozta a fasiszta Szakszervezetek Szövetségét, Jaworski új Szocialista Pártot alakított, azonban ezeknek a befolyása nem terjedt ki szélesebb munkásrétegekre. A Pártonkívüli Blokk körület sem sikerült a kormánynak nagyobb munkás- és parasztrétegeket, sőt kispolgári rétegeket sem összpontosítani. A legjellemzőbb erre, hogy 1930-ban is csak a választási listák tömeges meghamisítása útján sikerült a kormányhű blokknak megszereznie a mandátumok felét. A pilsudskizmus nyílt támadásai a parlamentarizmus ellen a burzsoázia egy részét is nyílt ellenállásra kényszerítették. 1928–29-ben a parlamenti baloldal pártjai — a Lengyel

¹² *Prochnik* : i. m. 369—370. l.

Szocialista Párt, Wyzwolenia, a Lengyel Népi Párt és a burzsoázia Pilsudskival szemben álló pártjai — közös blokkot alakítottak „Zentrolew” néven. A Zentrolewbe a Lengyel Szocialista Párt és a fentebb említett parasztpártokon kívül bekapcsolódott az 1926 előtt kormányon levő „Piast” párt, a Keresztény Demokrata Párt és a Nemzeti Munkapárt is. Ezek a pártok Pilsudski diktatúráját elsősorban azért támadták, mert fel akarta rúgni a parlamenti rendszert és a polgári demokratikus alkotmány maradványait. Elsősorban módszereket illetően nem értettek egyet a szanációs kormánnyal.

A Zentrolew a demokrácia védelmét, a parlamenti rendszer visszaállítását tűzte ki jelszavául. A Zentrolew fő gyengesége az volt, hogy csupán a Sejmet tekintette harci területűül és nem folyamodott a harc radikálisabb eszközeihez, amelyeken keresztül mozgósíthatta volna a széles tömegeket, ami valóban fenyegetést jelentett volna a szanáció számára. Ez megkönnyítette a kormány számára, hogy gyorsan pontot tegyen a Zentrolew tevékenysége után azáltal, hogy vezetőit letartóztatta és Breszt erődjébe zárja.¹³

A szanációs fasizmus gyengeségének másik jele, hogy sem demagógiával, sem pedig a legvéresebb terrorral és üldözéssel sem tudta felszámolni a lengyel forradalmi munkásság és parasztság harcát. Egész fennállása alatt képtelen volt megbénítani a kommunista párt és a vele szövetséges szervezetek tevékenységét, sőt ezeknek a szervezeteknek a harca a 1930-as évek második felében még kiszélesedett és mélyült. Még az ellenzéki, kispolgári és polgári szervezetek ellenállását sem tudták a szanációs kormányok véglegesen felszámolni, vagy beolvasztani, bár történtek kísérletek erre.

„A szanációs fasizmus az olasztól és különösen a némettől eltérően, az ország gazdasági elmaradottsága, a lengyel kapitalizmus gyengesége és függősége következtében nem engedhetett meg magának szélesebb szociális demagógiát, valamint a dolgozó tömegek, különösen a kispolgárok széles rétegének korrumpálását — olvassuk J. Kowalski könyve második kiadásában. Nem voltak meg azonban annak sem az objektív lehetőségei, s a szükséges erő, hogy nagyobb méretű imperialista expanziót folytathattak volna s ezzel kapcsolatban szélesebb sovinizta demagógiát engedjenek szabadjárta. Mindez . . . hozzájárult, hogy a szanáció nem tudott saját dinamikus tömegmozgalmat teremteni. Ugyanakkor a munkás és paraszt forradalmi mozgalmakkal szemben, az elnyomott nemzetekkel és felszabadító harcok súlyával szemben, de még a reformista szocialista mozgalmakkal szemben, sőt a nemzeti demokraták ellenállásával szemben sem érezte magát elég erősnek a szanáció és kénytelen volt likvidálni a többpártrendszert és a Sejmet. Ezzel szemben arra törekedett, hogy az ellenálló pártokat engedelmességre kényszerítse és a Sejmet engedelmes eszközévé tegye. Mindezek a sajátos vonások egyben a szanációs fasizmus gyengeségének a kifejezői voltak.”¹⁴

A lengyel történeti irodalom ezeket a kérdéseket még nem dolgozta fel kellően, mint ahogy nem tisztázta például a lengyel fasizmus ideológiai megnyilvánulásainak formáit sem.

Adam Próchnik leírja, hogy „a lengyel szanációs rendszer megalkotója igen óvatos volt a program kitűzést illetően”. Elmondja ezzel kapcsolatban, hogy 1926. május 12-éről 13-ra virradó éjjel a fordulat célja iránt érdeklődő újságírók előtt Pilsudski kijelentette: „Nem lehet egy államban túl sok igazságtalanság azokkal szemben, akik másoknak adják sok munkájukat, nem lehet egy államban — ha nem akar pusztulásába rohanni — túl sok jogtalanság.” Pár nappal későbbi nyilatkozataiból már az első rész hiányzott. 1926. május 24-i nyilatkozatában pedig már egyáltalán nem említette a társadalmi igazságtalanságokat és kifejezetten elhatárolta magát a baloldali pártok társadalmi programjától. Ekkor viszont már nyíltan fellépett a Lengyelországban fennálló kormányzati rendszer és az alkotmányosság módszerei ellen.¹⁵

Adam Próchnik szerint — s véleménye ebben megegyezik egyes ma élő történészek véleményével is (ld. J. Holzer fentebb idézett cikkét) — a lengyel szanáció megalkotója 1926-ot megelőzően nem rendelkezett fasiszta programmal és ideológiával. Mindkét idézett történetíró azt vallja, hogy a lengyel szanációs diktatúra fasiszta programja csak 1926 után alakult ki. Forrásanyag hiányában nehéz lenne vitába szállni ezekkel a nézetekkel, ezért csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a Pilsudski személye körüli „vezér”-kultusz, az osztályoktól független lengyel „nemzet” hangoztatása, a „szanáció” jelszavának elszakítása az osztályharcotól és középpontba állítása, mint az 1926 előtt Lengyelországban történt, véleményünk szerint szintén a fasizmus ideológiai előkészítéséhez tartozik.

¹³ LMP KB. tézisei, Nowe Drogi 1958. XII. sz. 45. l.

¹⁴ Kowalski: i. m. 2. kiad. 360—361. l.

¹⁵ Ld. Próchnik rendkívül érdekes leírását i. m. 241—242. l.

A lengyel szanációs fasizmus története 1933, különösen pedig 1935 után sok rendkívül érdekes problémát vet fel, amelyek szorosan összefüggnek az osztályharc rendkívüli kiéleződésével, a szanációs táboron belül bekövetkezett bomlással, Hitler lengyelelles fellelésének hatásával. Ezeknek a kérdéseknek az ismertetése azonban már egy másik cikk feladata, ugyancsak abban kerülhetne-sor a kommunista párt „májusi hibájának” az elemzésére, valamint a KLP fasizmus elleni harcának, népfrentpolitikájának ismertetésére.